

نهادی شدن دستگاه سیاست خارجی ایران در عهد ناصرالدین شاه قاجار

۲۰ شهریور ۱۳۹۶ ساعت ۱۵:۴۹

تاریخ شکل گیری سفارتخانه ها در دوره قاجار را باید از عصر ناصری پی گرفت. تا پیش از دوره مذکور، نامی از سفارتخانه به معنای مکان و ساختمانی که در آن هیئت سفارت به اجرای امور سیاسی مربوط به کشور خویش مشغول باشند ذکر نشده است. در ایران عهد ناصری سه نقطه به لحاظ وجود کنسولگریهای بسیار از اهمیت بسزایی برخوردار بودند . . .

کافه تاریخ- مقالات تاریخی

مقدمه

موقعیت خاص ایران در مسائل و منافع منطقه ای قدرتهای بزرگ، موجب اهمیت و توجه به دربار ایران شد و این توجه، رفت و آمدهای سفرا و نمایندگان سیاسی را به دنبال داشت. با آغاز مناسبات در این دوره و قدرت یابی روسیه در شمال و سربرآوردن انگلیسی ها از جنوب و ظهور ناپلئون بناپارت در فرانسه، فضای جدید بر عرصه سیاست بین الملل حاکم شد. فتحعلی شاه برای کنترل روابط خارجی، وزارتخانه ای در جهت رسیدگی به امور مربوط به دول خارجه تاسیس نمود. اگرچه شاه و صدراعظم به جای ارگان اصلی سیاست خارجی یعنی وزارت مربوط به دول خارجه، در راس امور بود؛ اما این اقدام خود گامی در جهت شکل گیری تشکیلاتی که مسئولیت امور دیپلماتیک با کشورهای دیگر را بر عهده بگیرد، بود. این چرخه تشکیلاتی شدن دستگاه سیاست خارجی تا دوره ناصری تداوم پیدا نمود و از این زمان به بعد وزارت خارجه در قالب یک نهاد جلوه گر شد.

دوره ناصر الدین شاه قاجار و نهادی شدن دستگاه سیاست خارجی

از بخش‌های با اهمیت تشکیلات دیپلماتیک هر کشوری، سفارتخانه‌ها و کنسولگریها هستند. این دو را می‌توان ستون دیپلماسی حکومتها در خارج از پایتختشان به حساب آورد. استقرار سفارتخانه‌ها و کنسولگریها برعهده اداره وزارت خارجه است. تاریخ شکل‌گیری سفارتخانه‌ها در دوره قاجار را باید از عصر ناصری پی گرفت. تا پیش از دوره مذکور، نامی از سفارتخانه به معنای مکان و ساختمانی که در آن هیئت سفارت به اجرای امور سیاسی مربوط به کشور خویش مشغول باشند ذکر نشده است. در ایران عهد ناصری سه نقطه به لحاظ وجود کنسولگریهای بسیار از اهمیت بسزایی برخوردار بودند. این سه نقطه از سرزمین ایران عبارتند از تهران، تبریز و بوشهر. در این سه شهر اکثر کشورهای که با ایران پیمان می‌بستند، کنسولگری خود را در یکی از شهرهای مذکور بنا می‌نهادند. ۱. تبریز به لحاظ موقعیتی چون در شمال کشور واقع شده است؛ رابط ایران با عثمانی، روسیه و به نوعی اروپا بوده است. تهران مرکز دارالخلافه و پایتخت اداری و سیاسی قاجارها نیز در مرکز ایران از موقعیت مناسبی برخوردار بود و دیگری بوشهر که در جنوب و نزدیک به خلیج فارس و دریای عمان گذرگاه هندوستان و سفرای انگلیس بود. هرچند احداث کنسولگری محدود به شهرهای مذکور نمی‌شد و در جاهای دیگر مانند کرمان، سیستان و اصفهان و... به تناسب وسعت ارتباط برقرار بود. ۲. کنسولهای روسیه در ایران از اداره کل قسمت آسیایی روسیه و انگلیسیهایی که کنسولهای آنها در سراسر ایران مشغول فعالیت بودند از اداره کل سیاسی هندوستان دستور می‌گرفتند. این ماموران غالباً مقام سرکنسولی داشتند و برای حفظ احترام مقام و جایگاهشان اونیفورم نظامی در بر می‌کردند. ۳. در شهرهای دیگری نیز مانند مشهد، گیلان و کرمانشاه نیز کنسولگریهای دول خارجی فعال بودند. اما اهمیت سه شهر قبلی به مراتب بیشتر از دیگر شهرهای کشور بود. به طور کلی در دوره ناصری با گسترش چشم‌گیر روابط خارجی شاه، ما شاهد ظهور کنسولگریها و سفارتخانه‌های دول خارجه در ایران و بالعکس کنسولگریهای و سفارتخانه‌های ایران در کشورهای خارجه هستیم؛ زیرا در این دوره به واسطه پیوند با مرکز، در تصمیم‌گیری سیاست خارجی پیوند و نظمی نسبتاً منطقی و ناگسستنی بین اجزا وزارت با سفارتخانه‌ها و کنسولها به عنوان نمایندگان برون مرزی وزارت دول خارجه برقرار شده بود. در مراکز کشورها یعنی پایتخت دول دیگر سفارتخانه‌ها و در شهرهای مهم آنها کنسول‌گری یا همان کارپردازی را شاهد هستیم. کارلا سرنا که در دوره ناصری به ایران سفر کرده بود مقرر سفارتخانه‌های خارجی در ایران را مشخص می‌کند. بر اساس مشاهدات او سفارتخانه انگلستان روبه روی سفارت عثمانی است و سفارت اتریش و فرانسه در کنار هم هستند و سفارت روسیه در یک محله ایرانی قرار دارد. ۴. از بین سفارتخانه‌های واقع در تهران آنهایی موفق هستند که پول بیشتری خرج خرید هدایا و پرداخت رشوه

می‌کردند. ۵. در سال ۱۳۰۱ قمری شش سفارتخانه و تعدادی کنسولگری در پایتخت ایران وجود داشت.

در دوره ناصری در ولایات عثمانی، سفارتخانه ایران در اسلامبول واقع و کنسولگریهای گریهای آن نیز در ارزنه الروم، طرابوزان، مصر، شام، وان، حلب، بغداد، بصره، کربلا، نجف، خانقین، سلیمانیه، کرکوک، کاظمین، متدلیج دیاربکر، مسیب، عماره، سماوات، بیت المقدس، جده، ازمیر، بعقوبه، حله و قزل رباط برقرار بودند. سفارتخانهها در انگلستان و پروس و هلند و کنسولگری‌ها در بمبئی، کلکته و بامرمان واقع بودند. در روسیه سفارتخانه در پترزبورگ قرار داشت و کنسولگری‌های ایران در تفلیس و حاجی ترخان بودند. در وین پایتخت اتریش سفارتخانه ایران وجود داشت. ۶. خسروی زاده و قیصریان فرد، پیشینص ۵۹

تشکیلات دیپلماتیک از ضروری ترین بایسته های حکومتها در جریان مناسبات سیاسی خارجی است. وزارت خارجه هرچند به طور اسمی از دیوانسالاری عهد اول قاجاریه محسوب می شد اما در اقع تشکیلات ساده و بی روحی داشت این وزارت در وجود شخص وزیر خارجه تعریف می شد و اعضای آن یک نایب و چند منشی، نویسنده و مترجم را تشکیل می داد. وزیر خارجه تعریف معینی از شغل و تشکیلاتی که مسئولیت آن را عهده دار بود، نداشت و این روند در دوره محمدشاه نیز برقرار بود با این تفاوت که در دوره مذکور سفرا و ماموران بیشتری به ماموریتهای خارجی فرستاده شدند. اما تحولی در ساختار وزارت خارجه حاصل نشد. دوره ناصری و صدارت امیرکبیر سرنوشت جدیدی را برای وزارت خارجه و دیگر وزارتخانه ها رقم زد. در ارتباط با وزارت خارجه امیرکبیر اصلاحات اساسی به وجود آورد. از اینرو دوره مذکور را دوره نیل به سوی تشکیلاتی شدن دستگاه دیپلماتیک قاجاری می توان نامگذاری نمود. در دوره میرزا سعیدخان در فراز و نشیبهای حکومت بر اساس دستورالعمل شاه مقام صدارت محذوف و اختیاراتی به وزرا داده شد که وزیر خارجه نیز جزیی از آن بود. اصل شکلگیری تشکلات دیپلماتیک قاجاری را باید در سال ۱۲۹۷ ق جستجو نمود. این سال که مصادف با آغاز دوره دوم وزارت میرزا سعیدخان است از آن جهت حائز اهمیت می باشد که از این زمان دستگاه دیپلماسی قاجاری مدون شد. در سال ۱۲۹۹ قمری برای اولین بار نظام نامه ای جهت روشن شدن تکالیف وزارت خارجه تدوین شد. رساله های و نوشته هایی در خصوص تنظیم تشکیلات وزارت خارجه به رشته تحریر درآمد. سفارتخانه ها و کنسول گریها نیز به مثابه نماد بیرونی تشکیلات وزارت خارجه نیز سامان یافت و دستورالعمل نهایی برای سفرا و ماموران خارجی صادر گردید که بر طبق آن عمل کنند. سفارتخانه و کنسولگریهای ایران در کشورهای خارجی گسترش و به تبع آن سفارتخانه ها و کنسولگریهای دول خارجی در ایران فزونی یافت. تلاشهای وزاری خارجه پس از میرزا سعید خان در راستای انسجام بخشی به وزارت خارجه به جایی رسید که برای دیپلماتهای ایرانی مدرسه علوم سیاسی در دوره مظفری افتتاح شد و کارمندان این وزارت خانه می بایست از این مدرسه فارغ التحصیل شوند.

پی نوشتها:

۱. صباح خسروی زاده و هادی قیصریان فرد، تشکیلات وزارت خارجه ایران در دوره ناصری، مطالعات تاریخ فرهنگی، پژوهشنامه انجمن ایرانی تاریخ، سال پنجم، شماره هفدهم، پاییز ۱۳۹۲، ص ۵۷

۲. سرپرسی سایکس، سفرنامه سایکس، ترجمه حسین سعادت نوری، تهران، نشر آسمان، ۱۳۶۳، ص ۲۰۹

۳. اوژن اوین، ایران امروز (۱۹۰۷-۱۹۰۶)، ترجمه علی اصغر سعیدی، تهران، نشر زوار، ۱۳۶۲، ص ۱۳۸

۴. کارلا سرنا، مردم و دیدنیهای ایرانه سفرنامه کارلا سرنا، ترجمه غلامرضا سمیعی، تهران، نشرنو، ۱۳۶۳، ص ۲۲۹

۵. یاکوب ادوارد پولاک، سفرنامه پولاک ایران و ایرانیان، ترجمه کیکاوس جهانگیری، تهران، نشر خوارزمی، ۱۳۶۱، ص ۲۹۷

۶. خسروی زاده و قیصریان فرد، پیشینهص ۵۹

آدرس مطلب :

<https://www.cafetarikh.com/news/۳۶۲۷۵/شده-نهادی-سیاست-دستگاه-قاجار-شاه-ناصرالدین-عهد-ایران-خارجی-سیاست-دستگاه-شده-نهادی>